

Jakó Zsigmond Erdélyi fénikse

Misztótfalusi Kis Miklós a magyar művelődéstörténet legismertebb s leggyakrabban idézett alakjaihoz tartozik. Sok tudós tanulmány szól róla, sorsát szépirodalmi alkotások népszerűsítik. Lassan szinte jelképpé változott: a haladást vagyona s akár élete árán is szolgáló hazafi, illetve forradalmár példájává, akit megöl a hagyományos honi szellemi, gazdasági és társadalmi maradiság. Jakó Zsigmond szövegközlése és a válogatással együtt olvasandó értekezése — bevezető tanulmány s gazdag jegyzetanyag — elsősorban éppen azért fontos, mert teljes, igazi, történeti analízissel helyettesíti ezt az egyszerűsített, művelődéstörténeti pózba merevített Misztótfalusi-szobrot. S ugyanakkor a gondos nyomda- és könyvtörténeti dolgozatok partikuláris igazságai megett meglátja a részleteket megelevenítő történelmi horizontot: a nagy európai erők interferenciáját, melyek szükségképpen meg kellett hogy öröklék a kor szakmai csúcsára fölvergődött magyar tipográfust.

A kor, melyben Kis Miklós élt, az újkori Európa jellegzetes nagy átmeneti periódusainak egyike. A megerősödött nemzeti — vagy dinasztikus — központi hatalmak integrációs törekvései Európa-szerte egyre inkább birodalompolitikai szempontokat juttattak előtérbe, ha kellett, még saját gazdasági érdekeik rovására is. S ezáltal nemcsak a gazdasági fejlődéssel szervesen egybefonódott nemzetközi kálvinizmus szerepe — s jelentősége — változott hirtelen meg, hanem a korábbi európai egyensúlyba — Braudel Mediterraneumból tudjuk, milyen jól — beilleszkedett töröké is. Az egyensúly megbomlásának áldozatul kellett essék a kicsi Erdély rövid aranykora. Nem lehetett többé ezen a helyen ügyes államgazdálkodással viszonylagos függetlenséget kiravaszkodni. S az új helyzetben a magyar nyelvű biblia s az egész magyar nyelvű művelődés erősen mellékes tényezővé vált, ha ugyan egyáltalában számított. A nagy vállalkozás, amibe Kis Miklós hollandiai évtizede alatt minden erejét, tehetségét, reményét s nehéz munkával szerzett vagyonát ölte, a felszabadító háborúkat követő új helyzetben úgyszólván értékét és értelmét veszítette. Nemhogy a hatalmasok támogatását — amit elődei többnyire élveztek — nem nyerte el, hanem még egyszerű olvasókra sem igen számíthatott. Ez a helyzet okozta leginkább tragédiáját, nem ellenségei.

Mert ellenségekkel mindig kellett néki számolnia, s számolt is velők. Hisz alig vették Erdélyben hírét, hogy min dolgozik, máris megindult ellene a teológusok furkálódása. De Teleki Mihály s az eklézsia akkori vezetői meggyőződvn Misztótfalusi szakmai kiválóságáról, végül is melléje állottak. Ámde Teleki halála s a felszabadító háborúk utáni új helyzetben mit sem ért immár tudás és szakmai kiválóság; a hatalmas Habsburg-birodalom tartományocskájává züllő Erdélyben engedelmessé alattvalók kellett, nem népek fölemelésével fáradozó gondolkodók. A hatalom új urai a lehető legelegánsabb módon szabadultak meg a függetlenséget s az önálló gondolkozást kedvelő tipográfustól: szabad kezét engedtek irigy teológuskollégáinak.

Nem voltak ezek a papok ostobák vagy éppen műveletlenek. Ellenkezőleg, Misztótfalusi legádázabb ellenségei éppúgy Hollandiában tanultak, mint ő, s a kál-

vinista egyházat dúló párharcokban is ugyanahhoz a coccejánus frakcióhoz tartoztak. De sohasem bocsátották, nem bocsáthatták meg Misztótfalusinak Hollandiában kivívott erkölcsi és szakmai tekintélyét, anyagi sikerét. A saját önbecsülésük érdekében meg kellett alázzák, el kellett pusztítsák a nagy tipográfust. Kitalált mulasztásokat, soha el nem követett bűnöket fogtak rá, és teológiáivá-ideológiáivá álcázták alapvetően szakmai jellegű ellentétüket. Büszkeségük nem tűrhette, hogy valaki, méghozzá nem is „igazi” pap, csak egy közönséges „vasműves”, annyira fölibük kerekedhessék és — kitelik tőle — fejükre olvashassa tévedéseiket. Misztótfalusit szakmai kiválósága miatt veszejtették el ellenségei; hallgatólagos, ám lelkes helyeslését érezve az ország urainak, akik szerint semmi szükség sem volt az olvasni s gondolkozni tudást lelkiismeretesen és szakszerűen terjesztő emberekre. Mert Kis Miklós a Gubernium megváltozott körülményei között is a Nagy Fejedelem korának az enyedi kollégiumban megismert ideáljai és kulturális hagyományai szerint élt s cselekedett. Egy letűnt kor nemesebb normáinak szentelte tehetségét, rendkívüli akaraterejét s egyedülálló mesterségbeli tudását.

Jakó Zsigmond elsősorban ezt a mesterségbeli tudást ismerteti, elemzi, értékeli; s ami a legfontosabb: elhelyezi a kor nyomda-, könyv- és eszmetörténeti kontextusában. Az európai betűművészet, a magyar könyvkultúra és művelődés érdekében fáradó Misztótfalusit eleveníti fel, „mégpedig — írja — főként az egykorú, hiteles tényanyag közzétételével”. Közli Hollandiából írt leveleit, jelentéseit, szerződéseit; betűmetsző és betűöntő műhelyének, valamint nyomdájának a temetést követő napon felvett leltárát, továbbá azoknak a betűöntő mintáknak és egyéb eszközöknek a számbavételét, amelyeket Bánffy György a műhely anyagából 1724-ben a kolozsvári református kollégium részére megvásárolt. A műhelyből egyébként még a XVIII. század közepén is nagy számban kerültek eszközök s betűk Pataki József nyomdász kezébe; Pataki Sámuel professzor 1780-ban íródott jelentéséből pedig kiderül, hogy „egészen a XVIII. század végéig Misztótfalusi Kis Miklós betűszerszámai jelentették azt a kimeríthetetlen forrást, ahonnan a reformátusok nyomdái megújulhattak”. De Misztótfalusi hatása nem korlátozódott Erdélyre: Jakó Zsigmond — Haiman György, Harry Carter és Buday György kutatásai nyomán — a részleteket egyetlen nagy egészé összegezve képben vázolja, hogyan és hol kapcsolódott Misztótfalusi hollandiai munkássága az európai betűművészet fővonalába, s miként — és miért — határozta meg a fejlődés irányát az egyik fontos átmeneti periódusban. S a korszerű, új betűforma megteremtésén túl s véle kapcsolatban Misztótfalusinak fontos szerep jutott — mutat rá Jakó — a nyomdatechnika legfrissebb törekvéseinek elterjesztésében is. De még ennél is sokkal több az, amit a művelődéstörténelem az *Erdélyi féniksnek* köszönhet. Misztótfalusi büszke — és sok tekintetben Galileiára emlékeztető — szakember-öntudata Jakó könyvében nyer először teljes mértékben igazolást, mert Jakó — szokása szerint — tágas horizontú eszme- és társadalomtörténeti összefüggésekben tárgyalja a nyomdászoknak is becsületére való szakértelemmel ismertetett technikai részleteket; az olvasó a nyugat-európai művelődésben centrális szerepet kivívó könyvnyomtatás szociokulturális helyzetét és jelentőségét érti meg, miközben a „patrica”- és a „segédponcbélyegző”-készítés titkaival ismerkedik. „A feudalizmus felett diadalmaskodó németalföldi köztársaságok kivirágzó városias gazdasági-művelődési életében megnőtt a könyv szerepe: keresett tömegcikké vált. A kereslet növekedése serkentőleg hatott a nyomdászatra. Az egyszerű nyomtatóműhelyekből több sajtóval és alkalmazottak seregével dolgozó manufaktúrák alakultak, melyek több ezres példányszámban dobták piacra kiadványaikat. A fejlődés azonban nem csupán mennyiségi volt. A zömében tehetős városi olvasóközönség minőségi igényei szintén megnövekedtek. A pontosan metszett, szép betű, a nyomás tisztasága és olvashatósága általános követelmény lett. S ezzel a betűmetszőknek szintén számolniuk kellett.”

Misztótfalusi kortársainál korábban s alaposabban számolt véle, ezért került betűformája a fejlődés élére. Hazatérve azonban nem maradhatott meg — nyugati kollégáival ellentétben — betűmetszőnek. A feudális Erdélyben a szakmai differen-

ciálódás még nem jutott el ideig, Misztótfalusinak a betűöntéssel, a könyvnyomtatással és könyvkiadással, sőt még a könyvek árusításával is törődnie kellett. De tehetsége, páratlan és sokoldalú fölkészültsége, roppant munkabírása éppen őt — s csak őt — egy ilyen földatra valósággal predestinálta, s ő föllismervén hazája tényleges igényeit, időt, fáradságot s pénzt nem kímélve, akadályokat nem ismerve fogott a nagy munkába. Kiadványai tartalmi s formai igényességével akarja megteremteni azt az olvasóközönséget, amely azután a németalföldihez hasonlóan magától igényelje az ilyen könyveket. S tudta, hogy ez egyes-egyedül az anyanyelvi műveltség elterjesztésével és elmélyítésével történhet. „Misztótfalusi Kis Miklós az anyanyelvű művelődés nagy úttörőjeként volt a technikai haladás akkor legfrissebb újdonságainak európai jelentőségű közvetítője a hazai fejlődésben.” Így, s ezért: „éppen az európaiság és a gyökeresen helyi valóság tökéletes egybekapcsolása” miatt időszerű Kis Miklós személye és életműve ma is. És csak ez az időszerűség világosítja meg a *Mentség* igazi jelentését és jelentőségét. Mert az Erdélybe hazatérő Kis Miklós „az európai nyomdászat központjából, tapasztalat és munkaeszköz formájában, mindent magával hozott, amivel az itthoni könyvkiadást korszerűsíteni lehetett volna. A feudalizmus kori erdélyi nyomdászat számára nem adódott még egy ilyen kedvező alkalom lemaradása behozására. Misztótfalusi Kis ellenségei tehát nemcsak egy igaz embert hajszoltak korai halálba, hanem modern könyvműveltségünk kibontakoztatásának hátráltatásáért szintén hordozzák a súlyos felelősséget”.

„Jakó Zsigmond minden munkája kimerít és lezár egy témát hosszú időre”, summázta fejtegetéseit az *Erdélyi féniks*ről írt kiváló, bevezetésnek beillő recenziójában Mikó Imre. Aligha lehetne találóbban s tömörebben jellemezni Jakó Zsigmond történetírását. Ámde az *Erdélyi féniks*, mint minden igazán napjainkhoz szóló történelem, a lezárt témán túl meg is nyit egy másikat, nehezebben körvonalazhatót, soha elég tágra nem nyithatót: a súlyos felelősség témáját. Hiszen az újkori magyar művelődés évszázadai újra s újra megteremtették — a Misztótfalusi-sors szinte szó szerinti reinkarnálásával — az elmulasztott lehetőségeket, a lehetőségek elmulasztását. (*Kriterion*, 1974.)

Gulyás János: Bizonytalan vendég

„A kötet negyvenegy írása közül egyet elbeszélésnek vagy kisregénynek tekintet az olvasó, kettőt-hármat novellának. De voltaképpen lírai kötetet vesz a kezébe, egyetlen első személyű elbeszélő és hős írásait” — kommentálja a fül Gulyás új novellás kötetét. Márpedig „bármely nyelvből kíséreljük meg magyarra áttenni, a *novella* jelentéseként az *elbeszélés* szavát-fogalmát nyerjük” — olvashatjuk Sükösd Mihály Örkény *Egyperces novelláiról* szóló recenziójában. A fül tehát nem ok nélkül siet megnyugtatóni a „Szépre Szomjas Olvasót”, hogy Gulyás novelláinak többségétől ne is várjon elbeszélést. Ezt azonban nem mentegetőzősképpen teszi, hiszen Modern Fül, és már a *Küzdelem az epikával*-ban is csak azért definiálta Sükösd a novella jelentését, hogy utána azonnal kijelenthesse: „Az egypercesekből viszont — a mintaértékűekből — éppen az elbeszélés hiányzik. Az elbeszélés igénye és szabályzata. Az egypercesek a hagyományos műfaji törvények szerint nem novellák.” Régen rossz ugyanis annak a műnek máma, ami a hagyományos műfaji törvényeket követi. Persze a kötelező rendhagyásnak is megvannak a maga határai. Sükösd is elmagyarázza okosan, hogy bár nincs bennük elbeszélés, mégis novellák az egyper-